

Begrazing in de Oostvaardersplassen

V.L. Wigbels

Inleiding

In diverse artikelen met betrekking tot het beheer van natuurgebieden met behulp van jaarrondbegrazing wordt de Oostvaardersplassen vaak een voorbeeldfunctie toegedicht. Een voorbeeld dat kennelijk navolging verdient, maar tegelijkertijd een begrazingsstrategie die in 'eigen huis' nog geenszins als zaligmakend wordt beschouwd. Weliswaar groeit het aantal Heckrunderen en Konikpaarden gestaag en keurig volgens de bekende theoretische groeikurve, maar het effect van al die grazende bekken leveren nu pas duidelijk positieve effecten, reden waarom recent is besloten jaarrondbegrazing integraal te gaan toepassen.

Toch wordt nog enkele jaren circa 40% van het gebied begraasd door huisvee, aangevuld met plaatselijk en/of periodiek maaiwerk totdat het aantal Heckrunderen, Konikpaarden en Edelherten voldoende groot is om inzet van huisvee overbodig te maken.

Voorjaar 1991 werd introductie van Edelherten door de Beheerscommissie Oostvaardersplassen goedgekeurd: 19 maart 1992 was het zover: 43 Edelherten werden in het gebied losgelaten. Van meet af aan kunnen de Edelherten integraal aan 't werk, want het wildraster is langs de buitenrand van het gebied geplaatst.

Begrazing

De 5600 hectaren grote Oostvaardersplassen bestaan voor circa tweederde uit moeras en voor circa eenderde uit een 'droger', (grotten)deels grazig gebied. Naast waterpeilbeheer is begrazing het belangrijkste beheersinstrument. Juist in de overgangszone tussen moeras en drogere gebiedsdelen is begrazing essentieel. De structuur en met name ook de mate van kortgrazigheid van de vegetatie bepalen immers voor een belangrijk deel de geschiktheid ervan voor mede van dit terreintype afhankelijke organismen. Begrazing is hier geen doel op zich maar wordt toegepast om een gedifferentieerd, voornamelijk grazig landschap in stand te houden c.q. te laten ontstaan. En wel van een zodanige samenstelling en structuur dat het zo goed mogelijk als supplementair leefgebied voor aan het moerasesecosysteem gebonden

plante- en diersoorten functieert.

Hoewel in principe integrale jaarrondbegrazing met verscheidene grazende diersoorten als meer natuurlijk geachte begrazingsvorm te boek staat, is daarvoor niet direct gekozen. Nog in 1987 werd in de Ontwikkelingsvisie Oost-

De Heckrunderen nemen nog steeds snel in aantal toe. Uitbreiding van het leefgebied wordt actueel.

Foto naar een dia van V.L. Wigbels.

vaardersplassen gekozen voor een 3-sporenbeleid, waardoor het buitenkaadse gebied als volgt is ingedeeld:

1. Het Stort, een bruto 700 ha groot gebied bestaande uit rietruigten, droge en natte graslanden. Wordt jaarrond begraasd door vrijlevende (Heckrunderen en (Konik)-paarden.

2. De Beemddlanden, een circa 300 ha groot gebied bestaand uit droog grasland, ruigten en wilgebosjes. Dit gebied werd tot eind 1991 als standweide begraasd door runderen en paarden van boeren. Sinds deze zomer is het gebied toegevoegd aan het jaarrondgebied.

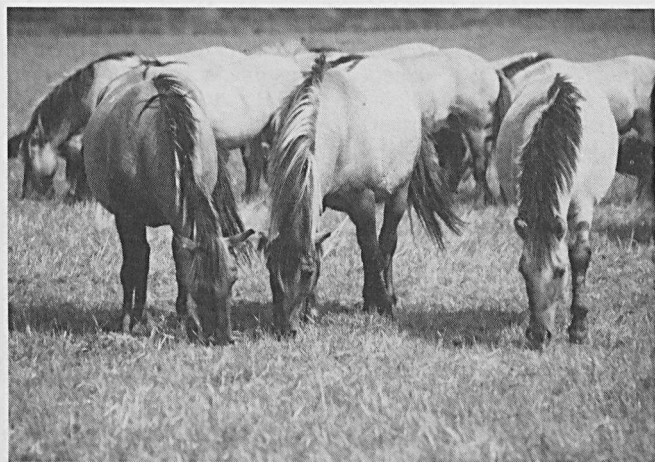
3. De Waterlanden, een circa 450 ha groot gebied bestaande uit overwegend nat en droog grasland op voormalige landbouwkundig gebruikte kavels. Hier wordt het grasland beheerd door middel van seizoenbeweiding met rundvee, waarbij het vee regelmatig wordt verweid en snel groeiende percelen aanvullend worden gehooit.

Duidelijk zal zijn dat type 3 het meest stuurbaar is, maar het minst natuurlijk oogt. Hier is het mogelijk op vrijwel elk gewenst moment een zeker areaal zo kortgrazig te hebben, dat bijvoorbeeld ganzen er een gedekte tafel vinden. Vooral wanneer het beheer gericht is op het bevoorraden van een of enkele soorten is wisselbeweiding een handzaam beheersmiddel. Daar tegenover staat jaarrondbegrazing. Naarmate wij hier minder ingrijpen, minder sturend optreden verlopen de processen in wezen natuurlijker, maar minder voorspelbaar.

In wezen is de hamvraag: 'willen wij sturen... of niet?'

Een vraag, die in de ontwikkelingsvisie wordt beantwoord met 'ja, tenzij...'

In het Natuurbeschermingsraad advies van juli 1991 wordt gekozen voor 'neen, tenzij...', een advies dat nu als uitgangspunt dient bij het toekomstig beheer van de Oost-

vaardersplassen. Het eerste zichtbare gevolg van het advies is de uitbreiding van het jaarrondbegrazingsgebied, dat in de komende jaren geleidelijk het hele buitenkaadse gebied zal gaan beslaan.

Vegetatiebeheer

De vegetatie in de Oostvaardersplassen draagt overduidelijk een pionierkarakter: weinig soorten <--> hoge produktie.

Gezien de hoge voedselrijkdom, het hoge kalkgehalte en het vochtige karakter van de kleigrond is te verwachten dat daarin de komende decennia weinig wezenlijk zal veranderen. Zeker is dat het gebied uiteindelijk wel een rijke flora zal krijgen, maar het zal heel lang duren voor het zover is. Zeker, er komen nu al nieuwe plantesoorten bij. Elk jaar worden circa tien à vijftien soorten voor het eerst aange troffen, maar daarbij gaat het tot nu toe vooral om algemene soorten die aan het moeras of aan weinig voorkomende, afwijkende standplaatsen (zandige, stenige, venige) zijn gebonden. Voorlopig zullen Riet, enkele grassoorten, diverse ruigtekruiden en een en

Konikpaarden grazen systematisch en houden de vegetatie pleksge wijs kort.

Foto naar een dia van V.L. Wiggels.

kele houtsoort meer dan 90% van de biomassa blijven vormen.

Een belangrijk kenmerk van deze hoogproductieve vegetatie is het zeer ongelijkmatige groeiverloop gedurende het jaar: na een late start (eind april) op deze 'koude klei' volgt een explosieve groei in mei en juni, om vanaf juli tot eind oktober op een laag pitje 'door te sudderen'. 's Winters is er alleen latent leven: afgestorven plantedelen vergaan op deze kalkrijke bodems snel! Het voedselaanbod voor 'grote grazers' wisselt derhalve sterk: een overmaat in de zomer, een zeer schaars aanbod van eetbare delen in de winter.

In een poging het voedselaanbod gedurende het seizoen minder ongelijkmatig te laten worden, is op basis van onderzoek (Van Deursen et al 1988) het tot grasland om te vormen areaal ingezaaid met een aantal grassoorten die elk hun maximale produktie op een ander moment in het groeiseizoen bereiken.

VOETNOOT: In 1992 was de netto-aanwas van de Heckrunkudde 24 dieren, terwijl de konikkudde toenam met 19 paarden en daarmee op een totaal van 121 paarden kwam. Totaal grazen nu 315 grote grazers in het 900 ha grote jaarrondbegrazingsgebied. Dit gebied omvat onder meer circa 300 ha droog voedselrijk grasland en 120 ha nat grasland.

In de Beemddlanden werden voorjaar 1992 43 Edelherten, 35 Heckrunderen en 10 Konikpaarden uitgezet. Juni 1992 werd het tussenraster verwijderd en was nog slechts sprake van één jaarrondbegrazingsgebied.

In de Waterlanden (450 ha) werden in 1992 520 runderen en 180 paarden in zowel wisselbeweiding als op standweiden gehouden.

Het buitenkaads gebled zal voor meer dan 30% gaan bestaan uit kortgrazig, 's winters geïnundeerd grasland.

Foto naar een dia van V.L. Wigbels.

Zonegewijs zijn en worden de volgende vier mengsels gebruikt:

1. Een mengsel voor de droge, ruige zone (merendeels evenwijdig aan de spoorlijn gelegen), bestaande uit vooral Roodzwenk en Kropaar. Van deze ruige zone wordt verwacht dat het een belangrijk wintergraasgebied voor de jaarrond levende grote grazers zal gaan vormen. Bij een te geringe graasdruk zal hier struweel- en bosvorming gaan plaatsvinden.
2. Een mengsel voor de droge, kortgrazige zone, grenzend aan zone 1 en voornamelijk

bestaande uit Engels Raai-gras, Timothee, Veldbeemd en Witte Klaver. Dit is de meest voedselrijke zone waarop de grote en kleine grazers zich bij voorkeur ophouden.

Zowel bij jaarrond- als bij seizoenbegrazing is dit areaal het minst aan verruiging onderhevig.

3. Een mengsel dat op de matig vochtige tot natte overgangszones (tussen 2 en 4) wordt ingezaaid, bestaand uit overwegend Timothee en Fiorin.

4. Op de meest natte zone, grenzend aan het moeras wordt/is alleen Fiorin ingezaaid. Spoedig vestigen zich in deze zone onder meer Geknikte Vossestaart en tal van andere nattegraslandsoorten.

Plaatselijk gaan die na enkele jaren domineren. Doordat nat grasland pas vanaf eind mei voldoende aantrekkelijk wordt voor rund en paard, heeft dit type grasland de neiging te 'verrieten' c.q. te veruigen met Harig Wilgeroosje en andere moerasruigtekruiden.

De uiteindelijke soortensamenstelling zal, afhankelijk van vele factoren, een andere zijn en meer natuurlijke overgangen te zien geven. Het zal vooral een resultante zijn van klimaat, waterpeil en begrazing.

In de Ontwikkelingsvisie wordt met name nat-kortgrazig grasland (zone 3 en 4) van

VOETNOOT: juli 1991 heeft de Natuurbeschermingsraad op verzoek van het ministerie van Landbouw, Natuurbeheer en Visserij een advies uitgebracht over inrichting en beheer van de Oostvaardersplassen. Dit advies gaat verder dan een commentaar op de in 1987 uitgekomen 'Ontwikkelingsvisie Oostvaardersplassen', welk rapport sindsdien leidraad was en is voor inrichting en beheer. In het advies wordt onder meer geconcludeerd dat de Ontwikkelingsvisie een zelfregulerend ecosysteem pretendeert na te streven, maar dat de uitwerking ervan toch wordt gekenmerkt door (te) sterke accenten in de richting van soortbeheer door beheersing van processen.

Het advies geeft daarom aan dat de hoofddoelstelling zou moeten zijn... de ontwikkeling van één samenhangend ecosysteem, waarin spontane, natuurlijke processen zich zoveel mogelijk ongestoord kunnen afspelen. De raad spreekt ten aanzien van begrazing daarom haar voorkeur uit voor:

- jaarrondbegrazing met een breed scala van herbivoren in het hele gebied
- het opheffen van barrières voor grote herbivoren
- het afstemmen van de begrazingsintensiteit op de winter- draagkracht van het gebied
- het afzien van bijvoeren van grote herbivoren in de winter.

groot belang geacht voor tal van herbivore watervogels. Ongeveer de helft van het 2000 hectare grote buitenkaadse gebied zou een 'nat grasland'-karakter dienen te krijgen. Voor het beheer in de Oostvaardersplassen is met name dit landschapstype het moeilijkst te handhaven, wanneer uitsluitend gebruik wordt gemaakt van begrazing, of dit nu gebeurt door middel van jaarrond- of seizoenbeweiding. Het gevolg zal zijn dat een relatief groot deel van het terrein zal verruigen en overgaan in rietruigte of zelfs wilgebos.

Bij seizoenbegrazing met zogenaamde wisselbeweiding wordt dit ondervangen door de begrazingsdruk af te stemmen op de grasgroei op het

een hogere dichtheid de zones 1 en 4 te begrazen en later in het seizoen treden dan geen voedseltekorten op. Bovendien wordt de plaatselijk optredende verruiging in met name het natte-grasland afgeremd door incidenteel die ruigte te toppen.

Bij jaarrondbegrazing en bij seizoenbegrazing op zogenaamde standweiden wordt niet aanvullend gemaaid noch wordt de ruige vegetatie 'getopt'. De exponentiële voorjaarsgroei van de vegetatie vormt hier daarom een extra handicap: Immers, als de maximale kuddegrootte vooral wordt bepaald door het beperkte voedselaanbod in de winter, zal die kudde te klein blijven om 's zomers de vegetatiegroei op een groot deel

staat die overmaat aan vegetatieve voorjaarsgroei te consumeren.

Daarom blijven minder smakelijke planten in het groeiseizoen vrijwel onbegraasd en het gebied verruigt ten dele. Een fors deel van die verruiging wordt in najaar en winter vervolgens weer ongedaangemaakt.

In het jaarrondbegrazingsgebied begrazen de dieren natuurlijk niet systematisch de ruige delen, met als gevolg dat de daar plaatselijk optredende verruiging van grasland vaak wordt uitgelegd als een aanwijzing dat deze begrazingsvorm inferieur is aan seizoenbeweiding. Een misvatting mijns inziens. In wezen zijn geen van beide begrazingssystemen in staat de in de Ontwikkelingsvisie genoemde oppervlakte op deze hoogproductieve gronden kortgrazig te houden zonder aanvullend beheer.

Blijft de vraag: deugt integrale begrazing niet of zijn de in de Ontwikkelingsvisie genoemde oppervlakten kortgrazig grasland wellicht niet reëel wanneer tegelijkertijd wordt gestreefd naar 'zo min mogelijk ingrijpen'?

Om deze vraag te kunnen beantwoorden is het nu nog te vroeg. Zo houdt in het jaarrondbegrazingsgebied de groei van de kudden onverminderd aan, waardoor een steeds groter areaal grazig wordt. Het wachten is op het stabilisatiepunt, dat in elk geval al hoger ligt dan tot voor kort werd aangenomen. Dan pas kan worden beoordeeld of de resultaten van jaarrondbegrazing nu wel of niet overeenkomen met de wensen en verwachtingen.

Behalve zomers foerageren in elk jaargetijde duizenden ganzen op kort afgegraasd gras.

Foto naar een dia van V.L. Wigbels.

hele areaal (één tot drie dieren per hectare), terwijl toch een deel van zone 2 en 3 aanvankelijk buiten de begrazing wordt gehouden en dit tijdelijk niet begraasde deel minimaal een maal te maaien. In die periode worden de dieren dus gedwongen tijdelijk in

van het terrein zodanig in toom te houden dat dit gebied een voornamelijk grazig karakter behoudt. Zelfs wanneer wordt gekozen voor het op peil houden van de kudde, door wintersterfte te voorkomen door middel van beperkt bijvoeren met hooi ten tijde van een absoluut voedseltekort (zoals tot op heden gebeurt), dan nog zijn ze niet in

VOETNOT: Overigens blijken de Heckrunderen en Konikpaarden veel minder behoeven te worden bijgevoerd dan werd verwacht. Ze bouwen in de hoogproductieve voorjaarsperiode een vetreserve op die tot ver in de winter toereikend blijkt. 'Natuurlijke selectie', die ook nu al in zekere mate in de kudde optreedt, zou ertoe kunnen leiden dat met name de mate waarin de dieren in staat zijn in korte tijd een vetvoorraad op te bouwen, verder wordt vergroot. Dan zouden geleidelijk meer dieren dan voorheen zelfs van een zelfde wintervoorraad voedsel moeten kunnen leven.

Spoedig zal het Edelhart overal in de Oostvaardersplassen zijn te vinden.

Foto naar een dia van V.L. Wigbels.

Het Edelhart

Een flink deel van de (vermeende?) tekortkomingen van de huidige wijze van integrale begrazing zou wel eens gelegen kunnen zijn in het feit dat slechts twee soorten (paard en rund) in het gebied grazen, terwijl in meer natuurlijke systemen (bijvoorbeeld Coto de Doñana) verscheidene soorten te vinden zijn die elk hun eigen 'niche' bezetten.

De introductie van het Edelhart is daarom mijn inziens weer een stap in de goede richting. Maar... voordat het Edelhart duidelijke effecten op de vegetatie-ontwikkeling zal beginnen te krijgen, is het inmiddels na het jaar 2000. De eerste tien jaar zal de geïntroduceerde groep eerst moeten uitgroeien tot een populatie van ongeveer 250 dieren. Net als nu pas, acht jaar na introductie van de Heckrunders en zes jaar na introductie van de Konikpaarden die kuddes een dominerende factor beginnen te vormen in de landschapsontwikkeling.

Het Edelhart hoort ecologisch

gezien zonder twijfel thuis in een ecosysteem als de Oostvaardersplassen. Met name in de door rund en paard gemeden struweelrijke ruigten en in de rand van het moeras kan het Edelhart een cruciale rol spelen in de vegetatie-ontwikkeling. Gezien de geschikte biotoop en vooral de omvang van het gebied lijkt de kans op slagen van de introductie voldoende gewaarborgd. De actuele voedselsituatie is zodanig dat een minimumpopulatie van 150 dieren zich zonder meer zal kunnen handhaven, mits de dieren niet door te grote onrust in het terrein gedwongen worden zich in een beperkt deel terug te trekken (een belangrijk probleem op de Veluwe).

Om het Edelhart met succes te kunnen introduceren moest aan nog één factor worden voldaan: essentieel voor een goede start is een sociaal goede leeftijdsopbouw van de groep. Sociaal actief zijn vooral de 3- tot 9-jarigen. Deze leeftijdsgroep mag - vooral wat betreft mannelijke dieren - niet overheersen daar anders

van een sociale structuur geen sprake zal zijn. Dit uit zich in 'stress' en 'anarchie', waardoor een gezonde ontwikkeling van de populatie sterk wordt gefrustreerd.

De startpopulatie bestond daarom bestaan uit acht herten, vier spitsers, zesentwintig hinds en vijf kalveren = totaal 43 Edelhart. De basispopulatie bevat veel genetische variatie. Het merendeel komt uit Schotland, waar men al decennia lang ervaring heeft met het verbeteren van de populatie door toevoeging van Edelhart uit andere delen van Europa. Daarnaast zijn ook enkele Edelhart afkomstig van de Veluwe (onder andere uit het Staatswildreservaat en het Kroondomein).

Edelhart leven hier - net als paard en rund - grotendeels van grassen. In tegenstelling tot paard en rund kan het Edelhart alleen kwalitatief goed gras verteren. 's Winters zullen ze hier dan ook aange-

wezen zijn op knoppen, twijgen en bast van Wilgen en Vlieren. Ze zullen daarbij, al zwerfend door het gebied, spoedig het herbegroeide westelijke deel van het moeras doorkruisen en er de uit-

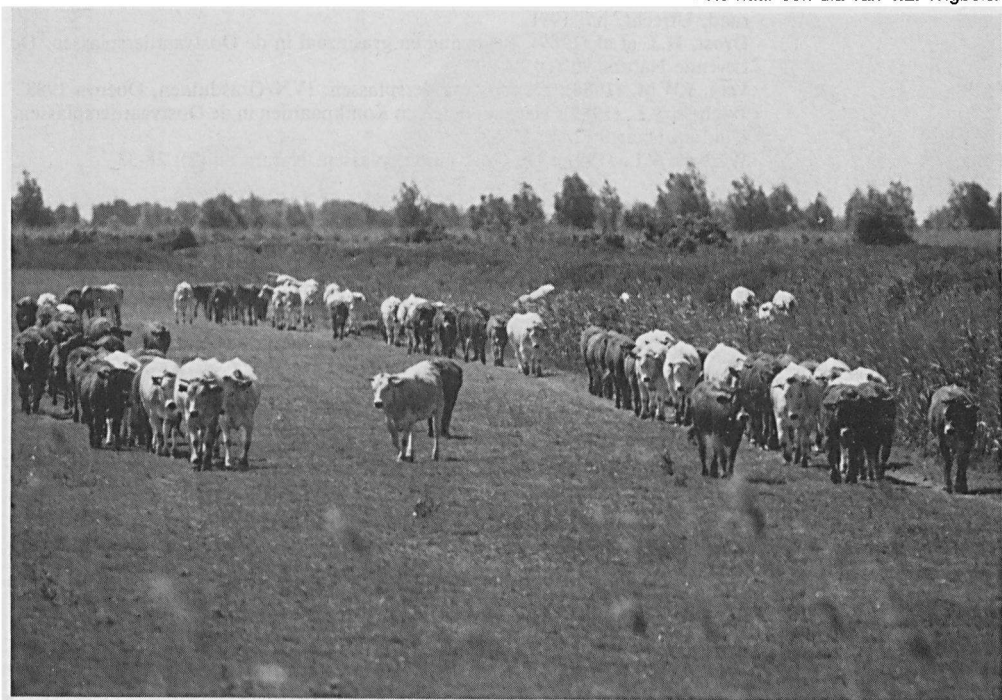
gestrekte velden met jonge wilgenopslag ontdekken. Sinds de tijdelijke 'drooglegging' van het westelijke deel van het moeras hebben ook tientallen Reeën dit deel gekoloniseerd.

De ruigere delen ontwikkelen zich onder invloed van jaarrondbegrazing tot een structuurrijke vegetatie.

Foto naar een dia van V.L. Wigbels.

Seizoenbegrazing levert een kort-grazige vegetatie dank zij een hoge begrazingsintensiteit, goed voor ganzen, maar verder...

Foto naar een dia van V.L. Wigbels.

Dit voorjaar en deze zomer verbleven ze vooral in de grazige en bosrijke 'Beemdlanden'. Het seizoenbegrazingsgebied lijkt te onrustig: de frequente aanwezigheid van boeren, die het vee en/of het raster komen controleren, dieren komen ophalen of nieuwe brengen, leidt er toe dat Reeën 's zomers dit gebiedsdeel mijden en er pas terugkeren als het vee is afgevoerd en de rust is teruggekeerd. In het jaar-rondbegrazingsgebied verblijven Reeën wel het hele jaar. De Edelherten blijken zich tot nu toe op vergelijkbare wijze te gedragen.

Op basis van de resultaten van dit eerste jaar zal bekeken worden of in 1993 nog een tiental Edelherten uit onder meer Duitsland en Denemarken zullen worden toegevoegd. Er mag verwacht worden dat een zo opgebouwde groep na een jaar of tien is

uitgegroeid tot een aantal dat met de draagkracht van het gebied overeenkomt. Tot welke omvang de populatie zal gaan uitgroeien en in welk tempo blijft voorlopig uiteraard een open vraag. Zo'n 150 Edelherten lijkt zonder meer haalbaar. En 250 stuks zou wel eens een goede standpopulatie kunnen zijn in dit voedselrijke gebied. Na een reeks van zachte winters zou de stand makkelijk veel hoger kunnen worden (net als in de Coto de Doñana zou de populatie hier in gunstige jaren wel eens kunnen verdubbelen of verdrievoudigen!), om dan bij aanhoudend voedselgebrek in strenge winters terug te vallen naar 150 stuks of zelfs lager. Dergelijke grote schommelingen zijn in populaties waar niet op wordt gejaagd heel gewoon. Worden zulke grote schommelingen niet getoleerd dan is afschot in de toekomst (of op andere wijze

wegvangen van het 'teveel') noodzakelijk.

Ook zal nog moeten blijken in welke aantallen runderen, paarden en Edelherten te zamen in dit gebied kunnen leven en welke verhouding rund : paard : Edelhert voor de vegetatie-ontwikkeling van het gebied als meest gunstige wordt beoordeeld. Zo'n beheersstrategie is nog niet direct actueel, maar komt in de naaste toekomst zeker aan de orde. Net als bij de Heckrunderen en Konikpaarden gebeurt, zal de populatie-ontwikkeling daarom nauwgezet worden gevolgd. Daarom is een faunabeheerder met grofwildervaring aangesteld om het wel en wee van de Edelherten op de voet te volgen. Zijn bevindingen zullen mede van belang zijn voor het toekomstige beheer van alle in dit gebied levende grote grazers. Wij houden u op de hoogte.

■ Ing. V.L. Wigbels, Oostrandpark 116, 8212 AV Lelystad, 03200 - 26 503.

Geraadpleegde literatuur: Anonymus (1987): Ontwikkelingsvisie Oostvaardersplassen. Beheerscommissie Oostvaardersplassen/ministerie van Rijkswaterstaat/ministerie van Landbouw, Natuurbeheer en Visserij.
 Anonymus (1991): De Oostvaardersplassen: natuurlijk. Natuurbeschermingsraad, Utrecht, juli 1991.
 Drost, H.J. et al (1989): Begrazing en grasinzaaï in de Oostvaardersplassen. De Levende Natuur 90 (1): 23-29.
 Vera, F.W.M. (1988): De Oostvaardersplassen. IVN/Grasduinen, Oberon 1988.
 Wigbels, V.L. (1989): Heckrunderen en Konikpaarden in de Oostvaardersplassen. Huid en Haar 8 (2/3): 67-83.
 Wigbels, V.L. (1991): De Oostvaardersplassen. Natura 88 (2): 28-33.